

Tistel-mistel-formelen i vikingtid og nordisk middelalder

– Form, funksjon og symbolverdi

Av Michael Schulte

Hans-Peter Naumann in memoriam

Artikkelen kaster nytt lys over *tistel-mistel*-formelen i *Bósa saga* og i en rekke yngre runeinnskrifter. Den undersøker ulike grafologiske representasjoner og forvanskinger av formelen, samtidig som formelens innhold utredes. Bidraget argumenterer for at *tistel-mistel*-formelen i vikingtiden og middelalderen er en prototypisk fruktbarhetsformel med positivt og/eller negativt fortegn. Tistelens og mistelens kulturhistoriske bakgrunn og deres medisinske bruk støtter opp om denne tolkningen. Konklusjonen er at denne formelen hadde en kompleks symbolverdi med livstruende og livsbevarende funksjoner. Med andre ord, den oppfylte et helt spekter av ulike oppgaver: fra forbannelsesformular til vernemagi og velsignelse.*

1 Innledning

Formler er en uvurderlig språklig ressurs som vi sjelden ser med et språkshistorisk blikk. En velkjent formel i norrønt er trekløveret *þistill, mistill, kistill*, som vanligvis opptrer i denne grunnleggende rekkefølgen: **pmk**

*. Dette prosjektet ble støttet gjennom Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. Jeg takker publikum ved *1st Symposium of the Project "Formulae in Icelandic Saga Literature"*. *The Formula in Oral Poetry and Prose. New Approaches, Models and Interpretations* (Tartu, desember 2019) for nyttige kommentarer og innspill. Særlig takk til arrangøren Daniel Sävborg (Universitetet i Tartu) og symposiumdeltakerne Stephen Mitchell (Harvard University), Ilya Sverdlov (Helsingfors universitet) og Bernt Ø. Thorvaldsen (Universitetet i Sørøst-Norge) for faglige innspill og konstruktiv kritikk. Informasjonen om de to innskriftene i Randlev kirke har jeg også å takke Stephen Mitchell for. Dessuten går en særlig takk til sosiolingvist og botaniker Gerard Cheshire (University of Bristol), som opplyste meg om *tistel-mistel*-formelens fruktbarhetssymbolikk.

står som forkortelse for grunnformelen: **pistil–mistil–kistil** (dvs. norr. *þi-still* ‘tistel’, *mistill* ‘misteltein’, og *kistill* ‘lita kiste, skrin’). *Tistel-mistel*-formelen, slik jeg kaller den her, hadde mest sannsynlig direkte forløpere i senurnordisk tid på 500/600-tallet, og den har etterlevninger i moderne tid. En etterfølger av denne formelen fantes på Sørlandet så sent som på 1960-tallet. Uttrykket *tisle, misle, du er ei fisle!* ble brukt i barnelek, om barna (særlig jenter) følte seg truet, ertet eller hånet av andre, særlig gutter.¹ Formelen klarte å sette vedkommende på plass som en liten firfisle. Haugen (2020) konstaterer at “Barnerim er internasjonalt vandregods, og representerer vel den eneste kategori muntlig overlevert metrisk diktning som er levende ennå i dag.” Barnerimet *tisle, misle, du er ei fisle!* kan derfor tolkes som en del av den fellesnordiske tradisjon (se om norske barnevers Hagemann 1969). Dette kan ses på som en verne- og forbannelsesformel, nedarvet fra den norrøne *tistel-mistel*-formelen.

Formelen viser seg hyppig i de yngre runeinnskrifter, og når et klimaks i den berømte *Bósa saga ok Herrauðs*, en *fornaldarsaga* fra 1300-tallet (jf. Jiriczek 1893: 19). Selve håndskriftene dateres for øvrig til 1400- og 1500-tallet: AM 586 4to (c. 1450–1500), Bl. 14v, AM 577 4to (c. 1450–1500), Bl. 54r, and AM 510 4to (c. 1550), Bl. 11v.²

Kapittel 5 i *Bósa saga* forteller hvordan Bósi og Herrauðr holdes i fangenskap hos Herrauðs far, kong Hringr fra Östergötland, og blir dømt til døden. I denne kritiske situasjonen tar Busla, Bósis fostermor, affære og overrasker den despotiske kongen i hans soverom. Busla siterer en strofe som kulminerer i en rekke av 36 runer, den såkalte *Buslubæn*, ‘Buslas bønn’.³ Runeraden ved slutten av ‘bønnen’ viser seg å være nøkkelen til gåten Busla gir kong Hringr. Selve betegnelsen *Buslubæn* skaper en litterær spenning i denne ‘bønnen’, som faktisk er en forbannelse. Som Magnus Olsen påpeker i NIyR IV, 180.

Den har været følt som den rammeste besvergelse der var å oppdrive. Den hørte natten til – det siste vers (hvor *seggir sex* nevnes) var ‘eigi [...] lofat at kveða eptir dagsetr’ –, og her kan vi finne en viss overensstemmelse med **-istil**-ristningene i Borgund kirke.

1. Jeg takker Ragnhild S. Nilsen (født 1958) fra Vågsbygd, Kristiansand, for denne informasjonen (dato 5. april 2020).
2. Om disse tre håndskriftene, se Thompson (1978: 51), Heizmann (1998: 519); dessuten McKinnell & Simek (2004: 139).
3. Se FN 3, 281–322, *Buslubæn*: s. 294–295; Heusler & Ranisch (1903: 127–128); engelsk oversettelse i Pálsson & Edwards (1968: 57–88).

2 Den visuelle formelen

Denne runeformelen i *Buslubæn* fungerer åpenbart som et litterært grep, og den kan ikke umiddelbart tilbakeføres til muntlig tradisjon. Det er en skriftlig formel som avhenger av det skriftlige mediet for løsningen. Dermed har gåten i seg selv et visuelt grunnlag; som Busla sier til kong Hringr, *ek mun þér sýna*, “Jeg vil vise deg”. Etter å ha presentert kongen for gåten, formaner Busla kongen om å “gjette navnene rett”; denne oppfordringen er i tråd med den typiske *ráð rúnar*-formelen, som forutsetter en omfattende tolkningsprosess (om *ráð rúnar*-formelen, se særlig Nordby 2012 og Nordby 2014). Bydeformen av verbet *ráða* forekommer nesten utelukkende i betydningen ‘les!’ eller nærmere bestemt ‘tolk, tyd, gjett!’; jf. tysk *er-raten* ‘gjette seg fram til noe’ (se Dverstorp 2000; jf. Källström 2007: 193–197). Dette utgjør klimakset i *Buslubæn*:

*Ráð nú þessi nöfn, svá at rétt sé, elligar hríni allt þat á þér,
sem ek hefi verst beðit, nema þú gerir minn vilja.*

‘Tolk/gjett nå disse navn, slik at det blir rett, eller alle mine verste forbannelser vil treffe deg, med mindre du gjør som jeg ønsker.’⁵

Det sier seg selv at Busla ikke kunne si fram disse kodede runer i en muntlig fremstilling, som skjuler hele hemmeligheten, dvs. navnene til de seks menn (*seggir sex*). Generelt sett er kodede runer basert på *visuelle* struktureringprinsipper; dette er ressurser som skriftsystemet, den yngre *fuþar*ken, tilbyr gjennom sin iboende, nedarvede struktur med tre ætter eller “avdelinger”: 6/5/5.⁶ Kodede runer er en utfordring for adressaten, og kan vurderes som en viktig del av den fellesnordiske gåtekulturen nettopp som *kenningar* i den norrøne skaldediktningen (se Aðalsteinsson 2003, med en allmenn oversikt). Den svenske Rök-stenen fra Östergötland (Ög136) er et utmerket eksempel på denne gåtekunsten (jf. Ralph 2007; Malm 2018; Holmberg mfl. 2018–2019).

I en senere versjon av *Buslubæn*, LBS 423 fol^x (bls. 341v) fra 1500/1600-tallet, blir hele strofen gjengitt med runer (jf. Figur 2 nedenfor). I det som følger, viser manuskriptet de 36 (eller rettere sagt, i dette

5. Se FN 3, 295; Heusler & Ranisch (1903: 128); min oversettelse.

6. Om krypterte runer, se Barnes (2012: 144–152); Düwel (2008: 182–188); Seim (2013: 139–140); Schulte (2007: § 5) og Spurkland (2005: 177–180).

As is clear from the context, it is the words formed by the runes rather than the characters themselves which must be unbound or deciphered and the formulation originally has no association with bind-runes. (MacLeod 2000: 254)

3 Varianter av *tistel-mistel*-formelen

Den visuelle formelen kan by på flere utfordringer i det grafiske medium. Forvanskning kan skje bevisst eller ubevisst. Den berømte Gørlev-stenen viser at runeristere var klar over dette viktige skillet mellom bevisst forvanskning og skrivefeil: Innskriften på baksiden inneholder ifølge DR239 uttrykket **iaksataru(na)ri(t)** ‘jeg satte runene rett’ (se [1] nedenfor). Källström (2007: 95) bemerker treffende at dette bør oppfattes “som en sorts ristarformel, men troligen avses här inte alla runorna i inskriften, utan endast de runor som ingår i det föregående textavsnittet **pmkiiisssttiiiIII.**” Med andre ord, utsagnet at risteren satte runene rett, relateres umiddelbart til *tistel-mistel*-formelen, som er skrevet i en form for normert lønnskrift, jf. runesteinen Ög181 Ledberg (se nedenfor innskrift [2]). En annen form for forvanskning ses på stavkirken fra Borgund (se [3] nedenfor) hvor *tistel-mistel*-formelen blir imitert totalt tre ganger (N365–367; se NIyR IV, 176–181).

Denne tolkningen blir befestet ved en rekke runeinnskrifter som anvender den basale *tistel-mistel*-formelen med ulike grader av forvanskning og omstilling (jf. trestolpen fra Nore stavkirke N132). Med andre ord, det viser seg mange ulike grafematiske realisasjoner med utgangspunkt i trekløveret **pistil-mistil-kistil**. Magnus Olsen konstaterer at Nore kirke (N132) er et godt eksempel på det (se [8] nedenfor):

“runene i den gamle magiske formel **pmk : iii : sss : ttt : iii : III** har kunnet omstilles, vist for å gjøre en verneinnskrift vanskelig eller uløselig for de skadevesener den skulle hindre fra å bane sig vei frem gjennom innskriften. Runene var ved omstillingen blitt ‘bundet’, og oppgaven var å lese de tilsiktede trylleord ‘ubundet’ (*óbundit*).” (NIyR II, 165; fremheving M. Olsen)

La oss derfor se på ulike varianter av denne formelen i de yngre runeinnskriftene ved å inkludere mulige, men mindre kjente, eksempler. Flere *tistel-mistel*-innskrifter er velkjente, mens andre, mindre sikre kandidater

er delvis ukjent i forskningslitteraturen (se særlig innskrift I og II fra Randlev kirke).⁸

Oversikt over varianter av tistel-mistel-formelen i runeinnskrifter

1. *Gørlev runestein; DR239 (Sjælland, Danmark, c. 800–850)*
 [...] **fup̄arkhniastbmlR : niutualkums :**
Pmkiiiissttiiiilll : iak sata ru[na]ri[t]
 [...] *fup̄orkhniastbmlR. Njót vel kumbls.*
Pistill, mistill, kistill. Ek setta rúnar rétt.
“fup̄orkhniastbmlR. Nyt dette gravmerket vel!
Pistill, mistill, kistill. Jeg satte runene rett!”
 2. *Ledberg runestein; Ög181 (Östergötland, Sverige, tidlig på 1000-tallet)*
 [...] **þmk : iii : sss : ttt : iii : lll**
 [...] *þistill, mistill, kistill.*
 3. *Borgund stavkirke; N364, N365 (Sogn, Norge, antakelig 1100-tallet)⁹*
tistilmistil okønþiriþipistil (rune 15 er \ddot{a} , se NIyR IV, 175–176)
Tistill (for kistill?), mistill ok hinn þ(i)riði [þirkþi] þistill.¹⁰
“Tistel (ell. liten kiste), mistel og den tredje [fortørkede] tistel.”
 4. *Lomen stavkirke II; N75 (Oppland, Norge, mellomalder)*
tr : p : k : iii sss ttt iii lll
Dróttinn/tristill(?), pistill, kistill.
“Herren/treenigheten(?), epistel, liten kiste.”
 5. *Bryggen runepinne; N B338 (Bergen, Norge, mellomalder)*
xx þþþ·k·k·k·l·l·l·uu·b·b·b·l·l·l·s·s·s·t·t·t·n·n·n
(noen skilletegn er utydelige)
þistill, kistill, listill, uistill, bistill, mistill
8. Innskrifter 1–9 i denne oversikten gjengis også hos McKinnell & Simek (2004: 134–140 [= Q1–Q13]). Jf. tidligere presentasjoner av *-istil*-innskrifter: Sierke 1939: 53–56; Olsen hos von Friesen (1933: 108); Moltke (1936–1937: 255–256); dessuten DR, sp. 1049–1051, Jansson (1987: 151–152) og Düwel (2008: 98–99, 139–140, 196). Jeg takker Stephen Mitchell for å gjøre meg oppmerksom på de to mindre kjente innskriftene fra Randlev kirke. Flere fjerne varianter av denne formelen blir ikke tatt med her (men jf. NIyR II, 155–156, 185–186 og NIyR IV, 180, med fotnote 2).
 9. N365 er en etterligning av N364 (jf. NIyR IV, 176–177). To mindre sikre kandidater fra Borgund stavkirke er N366 og N367.
 10. Om lesningen *þirkþi i betydningen ‘fortørket’ (antakelig en kontaminasjon av norr. *þerra*, pret. *þerða* og *þurka*, pret. *þurkaða*), se Olsen (1933: 108); jf. fotnote 36.

“Tistel, liten kiste, liten list (stripe?), en gjest (en med opphold), en som er bister(?), liten nål.”

6. *Bryggen runepinne; N B391 (Bergen, Norge, 1250–1350)*
mtpkrg**bi**ii**is**ss**st**tt**tt**ii**iii**ll**lll**
mistill, tistill, pistill, kistill, ristill, gistill, bistill.
 “Mistel, tistel, epistel, liten kiste, ristel (ell. risteverktøy), liten gjest(?), en som er bister(?)”

7. *Tønsberg runepinne; Gosling 1986–1988 (Norge, c. 1250–1325)*
[...] uilt | tu | gifta | mer | æina | þa : en | þarer : þþ ii ss aa rrr
mrthkii**is**ss**st**tt**tt**ii**iii**ll**lll [...]**
[...] Villtu gipta mér eina þá? En þar er[u] þessar [3x]: mistill, ristill, tistill, histill, kistill. [...]
 “Vil du gifte deg kun med meg? Men da er det disse: mistel, ristel (ell. risteverktøy), tistel, histel(?), liten kiste.”

8. *Nore stavkirke trestolpe II; N132 (Numedal, Norge, c. 1200)¹⁴*
ltlss**ii**ik**utrams**st**tttll**
en forvansket tistel-mistel-formel? Se tekstkomentar.

9. *Eidsborg stavkirke trevegg IV; N167 (Telemark, Norge, c. 1250)*
llllii**ifub**o**r**k**h**
en forvansket tistel-mistel-formel og fubork? Se tekstkomentar.

10. *Vedslet sandstein amulett; DR57 (Jylland, Danmark, etter 1200)*
þmkrhli | iklmr**þh | A?hþa**
þistill, mistill, kistill, ristill hlé [...] kistill, listill(?), mistill, ristill, þistill, histill(?)¹²
 “Tistel, mistel, liten kiste, ristel (ell. risteverktøy). Beskyttelse (norr. hlé). [...] liten kiste, liten list, mistel, ristel (ell. risteverktøy), tistel [...].”
en forvansket tistel-mistel-formel?

11. Magnus Olsen (NIyR II, 165) vurderer også muligheten for å lese Oseberg-innskriften N 137 **litiluism** som en forvansket (og bevisst villedende) *tistel-mistel*-formel, lest fra høyre mot venstre (**m** = “kraftordet *mistill*” eller en begrepsrune **l** = *maðr*, s. 165). Standardtolkningen er visstnok *litillviss* (er) *maðr*, dvs. ‘menneske vet lite’, og Olsen innskrenker dette forslaget selv, og sier at han ikke “gjør krav på å gi noget direkte bidrag til tolkningen av Oseberg-innskriften”. Avslutningsvis sier han: “De overveielser som jeg her har ment å burde ta med, gjør ikke krav på å gi noget direkte bidrag til tolkningen av Oseberg-innskriften, men metodologisk interesse vil man sikkert ikke kunne frakjenne dem.” Jf. Sanness Johnsen (1968: 173–174).
12. Moltke (1938: 140) slår fast at det dreier seg om et *ephesion* *grammaton*: “the first two groups contain the same runes in transposed order.”

11. *Randlev kirke I; Stoklund 1987 (Århus amt, Danmark, mellomalder)*
Þisma[s]sm r (muligens kortkvist-s og langkvist-s)
þistill, mistill? [...]
en forvansket tistel-mistel-formel?
12. *Randlev kirke II; Stoklund 1987 (Århus amt, Danmark, mellomalder)*
þisma[...]gęsmis
þistill, mistill? [...]
en forvansket tistel-mistel-formel?
13. *Klukowiczi mynt; Düwel & Kuzmenko 2013 (Polen, signum D 163, 895/896)*
þmkr (kortkvist-m)
þistill, mistill, kistill, ristill
 “Tistel, mistel, kistel, ristel.”
en forvansket tistel-mistel-formel?

Dessuten forekommer en kortform av denne formelen muligens i to eldre runeinnskrifter allerede i senurnordisk tid:

14. *By runestein; KJ71 (Bu, Norge, c. 500–600)*
[...] rmpï
**rīstilaR, *mīstilaR, *þīstilaR, *īstilaR* (jf. Kusmenko 2017)
 “Ristel, mistel, tistel, barlind (dvs. kvist av barlind?).”
en urnordisk kortform av tistel-mistel-formelen?
15. *Halskov brakteat; IK70/KJ130 note (Sjælland, Danmark)*
fahide laþoþ [...] þm
fāhidē laþōþu [...] þm (= **þīstilaR, *mīstilaR?*)
 “(Han/hun) skrev/malte denne innbydelsen (jf. norr. *lǫð*). Tistel, mistel.”
en urnordisk kortform av tistel-mistel-formelen?

Flere edda- og sagaforskere, særlig Harris (1975) og Mitchell (1979), bidro til en økende bevissthet om det brede funksjonsspekteret til *tistel-mistel*-formelen. Dette kommer tydeligvis også runeforskningen til gode. Blant de fremtredende danske og svenske representantene for *tistel-mistel*-formelen er de omtalte innskriftene fra Gørlev (DR239, fra 800-tallet) og Ledberg (Ög181, fra 1000-tallet).¹³ Begge disse runeinnskriftene anvender innledningssekvensen **þmk** som forkortelse for grunnformelen: **þis-**

13. Se særlig Heizmann (1998) og Kusmenko (2017).

til–mistil–kistil. Legg merke til at rotvokalen i ordet *þistill* opprinnelig var lang, med en rekonstruert grunnform germ. **þeihstela-* > yngre **þistilaR* med betydningen ‘den (planten) som er spiss og/eller stikker; plante med bitter smak(?)’.¹⁴ Denne betydningen kommer tydelig fram i sanskrit *tikta-* (partisipp perfekt til roten *tij* ‘stikke’) ‘bitter (i smak)’, og den andenes som plantenavn på en indisk urt (se MW, 446a; jf. nedenfor).

Disse to runeinnskriftene er blant de mest opplagte tilfellene av denne type forkorting i nordiske runeminnesmerker fra vikingtid og tidlig middelalder.¹⁵ Ytterligere eksempler finnes i norske stavkirker fra middelalderen, for eksempel på den kjente vegginskriften fra Nore kirke i Buskerud (N132; se [8] ovenfor) og i en kiste i Lomen kirke (N75; se [4] ovenfor), som blir omtalt nedenfor. Nore (N 132) viser en utvidet og mer intrikat variant av den basale *tistel–mistel*-formelen (jf. NIyR II, 154):

ltlsssiikutramsstlttll

På grunnlag av akrofoni-prinsippet, kan sekvensen **kutram** stå for **kistil**, **uistil**, **tistil**, **ristil**, **aistil/oistil** og **mistil**, noe som Magnus Olsen (NIyR II, 155) og andre har foreslått (jf. også Kusmenko 2017: 244). Det er heller ikke utelukket at **kutram** står for **ku[þ] tr[otin]** *Guþ dróttinn*, slik McKinnell og Simek (2004: 138) foreslår. Videre er det flere runepinner fra Bryggen som sannsynligvis inneholder sene varianter av *tistel–mistel*-formelen, for eksempel N B391 **mtpkrgb iiiiisssssttttttiiiiliiiiii** fra 1300-tallet (= *mistill–tistill–þistill–kistill–ristill–gistill–bistill*)¹⁶ og to mindre kjente danske kalkristninger fra Randlev kirke i Hads herred, Århus amt, som begge to begynner med sekvensen Þ|ᚢY| [-] **þisma-**.¹⁷ Et bilde av innskrift I er gjengitt her (se Figur 3).

14. Se Bjorvand & Lindeman (2019: 1305), under *tistel*.

15. Jf. også Moltke (1985: 171) og MacLeod & Mees (2006: 145–146).

16. Se Liestøl (1963: 18–19) med utgangspunkt i NIyR IV, 173ff., Mitchell (1998: 29) og Düwel (2008: 158).

17. Jeg takker Stephen Mitchell for denne referansen til den upublisert rapporten av Marie Stoklund, Nationalmuseet, København, datert den 7. oktober 1987 (med henvisning til Mogen Larsens rapport fra 24. juli 1987).

Figur 3: Randlev kirke, innskrift I: **pisma[s]sm-r** (Kilde: Stephen Mitchell)

Som Stoklund (1987: 2) påpeker, synes de to innskriftene å være “ridset i våd puds”, den ene “med et stump instrument”, den andre “med et ganske fint, nåleagtigt instrument.” Etter mitt skjønn er det svært sannsynlig at det dreier seg om to forvanskete eller tilslørte varianter av *tistel-mistel*-formelen, selv om Marie Stoklund i sin rapport fra 1987 ikke drøfter denne muligheten.¹⁸ Begge de to befinner seg i nærheten av korset, den første er plassert under innvielseskoret, den andre står “i høyde af cirkelkorset” (Stoklund 1987: 1).

En helt annen forekomst av *tistel-mistel*-formelen kan også legges til vår liste: en runemynt fra Øst-Europa, nærmere bestemt Klukowiczi i Polen (Signum D163, 895/896; se [13] ovenfor). Denne innskriften leser Klaus Düwel som **pmkr** (med en kortkvistrune for **m**) og bemerker at denne sekvensen “may be interpreted as the first runes of the runic invocation known from some runic inscriptions with the words **p(istil)**, **m(istil)**, **k(istil)**, **r(istil)**” (Düwel i Düwel & Kuzmenko 2013: 347). Dette viser den brede spredningen og varierte bruken av denne formelen på forskjellige innskriftbærere, for eksempel på minnesteiner, trestolper og kirkevegger, mynter, runepinner, i helt ulike funksjonelle kontekster og over et stort geografisk område. Dersom sekvensen **pm** på Halskov Over-

18. Stoklund sier dog (Randlev runer [1987], s. 2): “Ingen af indskrifterne synes meningsgivende, men der er tydeligt tale om efterligning eller gentagelse, idet det dog er vanskeligt at sige, hvad der er det primære. Det er imidlertid ret almindeligt at træffe den form for gentagelse af indskrifter blandt kalkristningerne.”

drev-C og **rmþi** på Bysteinen er tidlige varianter av *tistel-mistel*-formelen, må vi anta at denne formelen eksisterer allerede i senurnordisk tid på 500-tallet (se [14] ovenfor).

Slik jeg tolker det, har *tistel-mistel*-formelen vært svært hyppig brukt i vikingtiden og i middelalderen. Den ble vanligvis forkortet og kodet, dvs. ‘bundet’ (*bundit*) som Busla uttrykker det i *Buslubæn*. En urnordisk kortform **pm** (for **þīstilaR*, **mīstilaR*) er muligens å finne på Halskov-brakteaten (KJ130/IK70), som nærmere drøftes av Düwel (i IK 1,1 [1986:129]; jf. også McKinnell & Simek 2004: 138–139). Men formelen opptrer også ‘ubundet’ i sin uforkortede standardform på Gørlev-steinen fra Danmark (DR239; se [1]). Gørlev gir oss dermed en nøkkel for å avkode runene i *Buslubæn*; mellomrom er satt inn i translitterasjonen av forfatteren:

pmk iii sss ttt iii III

þistill–mistill–kistill

Dette mønsteret blir også brukt ved den ovennevnte innskriften i Lomen kirke (N75; se [4]) fra Oppland; innskriften leses slik, med mellomrom introdusert i translitterasjonen:

trpk iii sss ttt iii III

Med andre ord, innskriften fra Lomen kirke gjenspeiler *ristill-þistill-kistill*, gjentatt tre ganger (se også NIyR I, 216 og NIyR V, 20). Her har vi tydeligvis med en kristen bønneformel å gjøre. Magnus Olsen (NIyR II, 155) argumenterer for at den første t-runen i denne innskriften skyldes en form for kristengjøring av “den gamle ramhedenske runeformel”, slik at **tr** kan tolkes som de første runene i Herrens navn **tr[otin]** *Dróttinn* (jf. NIyR IV, 178), og noe lignende gjelder sannsynligvis også for p-runen, som står for *pistill* (*varia lectio pistoli*), det vil si ‘epistel’ eller ‘apostelbrev’ som ble lest i messen (fra lat. *epistola*; se NO, 480a). McKinnell og Simek (2004: 136) foretrekker å lese **tristill** (for norr. *þristill*), noe som viser til *trinitas*-symbolikken. Formelen har gjennomgått en transformasjon og blitt tilpasset en kristen kirkelig kontekst.

Stavkirken fra Borgund (se [3]) viser hele sekvensen på en (mer eller mindre) direkte måte uten koding eller forkorting: **tistil mistil ok øn þiriþi**

þistil, *kistill* [*tistill*], *mistill*, *ok hinn þriði*, *þistill*, ‘Kistel, mistel, og den tredje, tistel’ (om de to ordformene **tistil** og **þistil** i dette formularet, se det følgende).¹⁹ Her blir runene **t**, **m** og **þ** direkte kombinert med runesekvensen *-istil*, slik vi er vant til fra standardformelen (jf. Gørlev og Ledberg under [1] og [2]). Borgund viser oss dermed hvordan vi avkoder de ‘bundne’ runene. Som Magnus Olsen bemerker i NIyR I, 216:

Det eiendommelige ved disse innskrifter [dvs. Gørlev-steinen og Ledberg-steinen; M.S.], som er gruppert på samme måte som Lomen-innskriften, er at hver av første gruppes runer skal leses sammen med én rune i hver av de øvrige fem grupper til magiske ord: på Gørlev- og Ledberg-stenene **þistil mistil kistil**.

Det bør legges til at rimordet *tistill* som er tuftet på *þistill* og *mistill*, ikke nødvendigvis utgjør et meningsfullt ord; jf. det følgende om rimordene *eystill*/*øystill* og *vistill* i *Buslubæn*. Ettersom *tistil* og *þistil* forekommer i én og samme formel, virker det lite sannsynlig at *tistill* gjenspeiler det norrøne ordet *þistill* med overgang fra /θ/ til mellomnorsk /t/ i trykksterk stilling.²⁰ I stedet vil jeg slutte meg til Magnus Olsen (NIyR IV, 181), som antyder at **tistil** er bevisst forvansket for ***kistil**. Olsen (NIyR IV, 181, fotnote 1) regner med en omskrivning og spør:

Er **tistil** en eufemistisk omdannelse av *kistill* som skyldes skrekk like overfor det som den ved magi anvendte kiste rummet av unevnelige ting? [...] Når **kistil** blev ombyttet med **tistil**, fikk ordet en uskyldig, barnslig klang.

Dette er ikke utelukket, og rent runografisk bekreftes denne lesningen (**tistil** for **kistil**) ved at **t**-runen (1) i flere middelalderinnskrifter faktisk står for **k** (ʀ).²¹ Dersom dette er tilfellet, har vi å gjøre med grunnformelen, men i dette tilfellet i omvendt rekkefølge: *kistill*–*mistill*–*þistill*.

Ved å bruke runeinnskriftene fra Gørlev og Borgund som løsningsnøkkel, er vi i stand til å ‘løse’, eller avkode, runene i *Buslubæn* (se Figur 1). De ‘seks mennene’ (*seggir sex*) er *ristill* (**ristil**), *eystill*/*øystill* (**oistil**),²² *þi-*

19. Se NIyR IV, 176 og 364, dessuten Harris (1975: 28), Mitchell (1998: 27–28) og Heizmann (1998: 519).

20. Se for eksempel Seip (1971: 394) og Mørck (2018: 316).

21. Se særlig Seim (1998: 93, 102), dessuten Kusmenko (2017: 246).

22. Det er lite sannsynlig at denne formen representerer den eldre lydverdien til **a**-runen, **aistil** i stedet for **oistil**, noe som ville gitt en mulig stavemåte for *eystill* eller *eistill* (jf. Thompson 1978: 51, 53). Heller ingen av disse er belagt i norrønt.

still (**pi**still), *kistill* (**ki**still), *mistill* (**mi**still) og til slutt *vistill* (**ui**still).²³ Dette er tydeligvis en utvidet versjon av grunnformelen med ytterligere tre rimord. Sekvensene **uistill** og **aistill/oistill** forekommer også på vegginskriften fra Nore kirke (N 132). Ordet *kistill* er uten tvil et forminskingsord, dvs. en diminutivavledning til norr. *kista* ‘kiste’,²⁴ og *Norrøn ordbok* (s. 502) glosserer *ristill* som (1) “ristel, skjærejern i plog” og (2) “gjæv kvinne (Snorra Edda)”.²⁵

Kusmenko (2017: 249) identifiserer *ristill* som et skjære- eller ris-teverktøy, spesielt et verktøy for å riste runer (jf. norr. *rista rúnar* ‘skjære eller risse runer’), mens *eystill/øystill* og *vistill* kan tolkes som *hapax legomena* dannet på grunnlag av rim. Thompson (1978) omtaler disse rimordene som “sonorous nonsense”, og de er heller ikke oppført i ONP og Fritzner (1886–1896, 1972). Det bør bemerkes at redskapsordet *ristill/ristill* enten har lang eller kort rotvokal; det kan være avledet fra det sterke verbet (I. klasse) *rista* (pret. *reist*), eller fra det svake ijan-verbet *rista* (pret. *risti*); gammelnorsk og gammelsvensk har kun formen med kortvokal; jf. norr. *ristill* og gsv. *ristell*.²⁶ Semantisk er det vel så viktig å bemerke at *ristill* er et uttrykk fra norsk folkemedisin (jf. også gno.-isl. *náristill* og nyn. *nárisle*), som betegner en farlig hudsykdom; *zona herpetica* (se Falk 1921: 68–72). Det er meget sannsynlig at denne flertydigheten er med på å forsterke trolldomsformelens kraft.

I det store og hele danner *ila*-suffikset agens-substantiv som for eksempel *ferill* ‘reisende’, redskapsord som for eksempel *lykill* ‘nøkkel’, *skutill* ‘harpun’ og diminutiver, for eksempel *kistill* ‘en liten kiste, skrin’ i forhold til grunnordet *kista* (jf. Torp 1974: 27).

Substantivet *mistill* (ty. *Mistel*) er antakeligvis en eldre *ela/ila*-formasjon **mihstela*- basert på den germanske roten **mih*s- ‘møkk; [også] klebrig væske eller saft (av tre)’ (jf. ty. *Mist* ‘gjødse’).²⁷ Noe lignende gjelder for den gamle *ela/ila*-formasjonen *þistill* (ty. *Distel*) som kan sammenliknes med gind. *tj-* ‘være spiss, stikke’ (3. sg. pres. *tėjate* ‘spisser, skjerper’).²⁸ Be-

23. Jf. Thompson (1978: 51, 53).

24. Om *kistill*, se Fritzner (1891 II: 289a-b), dessuten Torp (1974: 27).

25. Se også Fritzner (1896 III: 118a): 1. ‘skjærejern på plog’, 2. *ristill er kölluð sú kona, er sköruglynd er* (Snorra Edda); jf. dessuten SAOB, spalte 2164, 2181.

26. For en detaljert omtale av *ristill* (med kort rotvokal), se Kusmenko (2017: 249).

27. Se Hermodsson (1971) og Tiefenbach (2003: 97); jf. også Bjorvand & Lindeman (2019: 822), under *misteltein*. For en annen tolkning (dvs. **me-sd-ilo-*, til roten **sed-* ‘sette seg’), se NIL, 591, med fotnote 11.

tydningen ‘bitter, stikkende (smak)’ kommer som tidligere nevnt fram i sanskrit: partisipp perfekt *tikta-* (fra roten *tij*) betyr ‘bitter (i smak)’ og brukes også som navn på en indisk medisinplante (se MW, 446a).

Symbolverdien til de norrøne ordene *mistill* og *þistill* blir drøftet i det følgende avsnitt.

De resterende formasjonene i *Buslubæn* og andre steder vil sannsynligvis være rimende *hapax legomena* tilsvarende magiske formler som *hocus pocus* eller *abracadabra* (jf. Thompson 1978). Et slikt rimord uten mening er mest sannsynlig *histill* på runepinnen fra Tønsberg (se Gosling 1986–1988: 181–182). Men i de fleste tilfeller er det også mulig å argumentere for neologismer slik Kusmenko (2017: 249–250) gjør. I hvert fall vitner disse rimordene om et retorisk grep fremført på sagascenen, så vel som i de utvidede *tistel-mistel*-formlene i runeinnskriftene:

p[istil] *pistill* ‘epistel, brev’ (Lomen stavkirke N75),

b[istil] *bistill* (Bryggen N B391) fra norr. *bistr* ‘dårlig, bister, sint’ (jf. mnt. *bister*; for en annen tolkning se Liestøl 1963: 19),

uistil *vistill* (*Buslubæn*) fra norr. *vist* f. ‘opphold’, *vist* f. ‘mat, niste’, eller mindre sannsynlig fra *vestr* n. (himmelretningen) ‘vest’,

aistil/oistil *eystill/øystill/eistill* (*Buslubæn*, jf. fotnote 23) muligens fra *austr* (Bryggen N B338) n. (himmelretningen) ‘øst’, fra *austr* m. ‘øsing, øsevann’ (NO, 57a), eller *æsta* vb. ‘be om noe, ønske’, dermed *æstill* i betydning av *biðill* ‘den som ber om noe, frier’ (jf. McKinnel & Simek 2004: 139),

nistil *nistill* ‘liten nål’ (jf. Torp 1974: 27),

gistil *gistill* (Bryggen N B391) ‘liten gjest’ (også navn på en sjøkonge) eller avledning fra verbet *gista* ‘gjeste, besøke’ (jf. Kusmenko 2017: 250).

Formen **tistil** i innskriften fra Borgund stavkirke (N364) er imidlertid ikke belagt, selv om den formelt kunne relateres til *tisti* ‘kvist’ (dvs. *kvistr*, jf. NO, s. 636a) eller til *tista* vb. ‘kvitre’ og *tíst* ‘kvitring’ (jf. Liestøl 1963: 19–20; McKinnel & Simek 2004: 136). Men Olsen (NIyR IV, 181) argumenterer for at det kan være en feilstaving av formelordet *kistill* (se ovenfor).

28. Se Bjorvand & Lindeman 2019: 1305, under *tistel*; dessuten MW, 446a, under *tij*.

4 Funksjonsspekteret av *tistel-mistel*-formelen

Når det gjelder formelens funksjon, mente Magnus Olsen at vi opprinnelig har å gjøre med en form for vernemagi mot gjenferd (norr. *draugr* [nyn. *draug*], *aptrgöngumaðr* ‘gjenganger’, og *útburðr*, egentlig ‘et dødfødt barn, barn som ikke skulle leve eller som døde uten dåp’).²⁹ Den skulle holde de gravlagte nede i graven og samtidig mulige gravrøvere borte.³⁰ Gravfreden vernes med den gamle formelen og forsterkes gjennom bruken av selve *fubarken* (se Gørlev [1] og Eidsborg [9]).³¹ En av grunnfunksjonene er å gi de onde maktene vanskelige oppgaver å løse for å holde dem i sjakk. Formelens funksjon i *Bósa saga* var også å holde kong Hringr nede og hindre ham i å reise seg fra sengen (se innledningen). Det at en person blir utsatt for en forbannelse liggende rett på sengen, har flere litterære paralleller, blant annet i *Bragða-Olvis saga*, *Ála-flekks saga*, og i en sak fra Bergen anno 1325 (se Mitchell 1998: 29). Men i disse tilfeller er det ikke den omtalte *tistel-mistel*-formelen som anvendes.

Verneformelen innbefatter ondtaavergende (apotropeiske) og livsbeskyttende-legende aspekter. Slik Reichborn-Kjennerud (1928: 130) uttrykker det, tar folketroen utgangspunkt i at mistelteinen symboliserer “det urørte”, fordi menneskets ureine hånd “kan ta bort noget av lægekraften.” Dette er ifølge ham grunnlaget for mistelteinens legende kraft:

Meget taler for at mistelteinen og flogrognen i folketroen har fått sin lægekraft og sin evne til å verne mot trolldom fordi de vokser parasittisk høyt over jorden uten å ha rot i denne. (Reichborn-Kjennerud 1928: 130)

Verneformelens funksjon forsterkes ved ordet *hlé* n. ‘ly, livd, beskyttelse; le(-side)’ som brukes på Vedslet sandstein-amulett DR57: **pmkrhli** (se [10] ovenfor; jf. Moltke 1938: 140). Denne vernefunksjonen kommer direkte til uttrykk i ordet *hlé*. Dette kan tolkes som en av de primære funksjonene til *tistel-mistel*-formelen, og den har røtter som går tilbake til hedsens tid (jf. Christiansen 1974). Ordet *hlé* forekommer også på Strand-spennen KJ18 **siklis nAhli**, gjengitt med ‘dette smykket er beskytt-

29. Se NlyR, IV, 178–180, med fotnote 1. Jf. den nyere litteraturen hos Nedoma (1998: 41, med fotnote 46–47) og McKinnell & Simek (2004).

30. Se Brøndum-Nielsen (1933: 122–123), Olsen (1957: 177 ff.); jf. Moltke (1985: 167 ff.).

31. Om futharkens funksjoner, se blant annet Schulte (2012) og Schulte (2019), også Liestøl (1960).

else mot gjenferd'.³² Olsen (i Nordén 1937: 159) tolket **nAhli** som **nauða-hlé* 'beskyttelse mot *nauðir* ('nød; flt. '; jf. **naudi-gastiR** på Hogganviksteinen), men **nA-** går mest sannsynlig tilbake til germ. **nawi-* m. 'lik, avdød' (= norr. *nár* m. 'lik'; jf. SuR, § 32.2).

At vi har å gjøre med et forbannelsesformular, støttes ved det faktum at en sen versjon av *Buslubæn* inneholder en samling av forbannelsesformler fra eddadiktningen; *Reginismál*, *Helgaqviða Hundingsbana önnur*, *Skírnismál*, *Guðrúnarqviða önnur* og *Sigrdrífumál* (se nærmere Heizmann 1998: 520). I tillegg finnes det noen få strofer som også forekommer i Jiriczeks versjon av *Buslubæn* i AM 247 8vol^x (se Jiriczek 1893: 143–144). Disse strofer fra eddadiktningen bekrefter at *tistel-mistel*-formelen kan fungere som en forbannelse.³³ Men tydeligvis har den flere funksjoner enn som så. Harris (1975) utvider funksjonsspektret ved en ny tolkning av *Skírnismál* 31, 6–8. Her sammenlikner Freyr Gerðr med en tistel for å bryte hennes motstand, og det er verdt å nevne at både mistelen og tistelen (særlig den tistelarten som kalles *Centum capita* 'hundre hoder') ble brukt til å vekke uimotståelig kjærlighet hos noen av motsatt kjønn, en oppfatning som muligens går tilbake til Pythagoras (jf. Biedermann 1992: 394; om mistelens funksjon som afrodisiakum, se Tubeuf 1923: 34–35):

<i>ver þú sem þistill, sá er var þrunginn</i>	'bli som en tistel, den som var overmoden (fylt)
<i>i önn ofanverða.</i>	på slutten av innhøstingen. ³⁴

Den høstmodne tistel symboliserer tørke, forfall og ufruktbarhet.³⁵ Magnus Olsen (1909: 23) kommenterer at "[d]et var, maa vi tænke os, den kraftigste trusel, runeristeren kjendte, mot den kvinde, hvis motstand han ville bryte". Interessant nok dukker dette frieri-motivet også opp i

32. I Krauses oversettelse (KJ18): "Das Schmuckstück ist Schutz gegen Tote (= Wieder-gänger)"; se særlig Nedoma (1998: 43), dessuten McKinnell & Simek (2004: 163, 138).

33. Se blant annet Heizmann (1996).

34. Se Kuhn (1983: 75) og Heizmann (1996), min oversettelse. Klaus von See et al. (1997: 125) oversetter: "Sei du wie die Distel, / die erdrückt wurde / am Ende der Erntezeit". Legg merke til at syntagmet *i önn[önd] ofanverða* er svært omdiskutert; se Klaus von See et al. (1997: 122–126), med en gjennomgang av ulike oversettelser og tolkningsforslag; se dessuten N. von Hofsten (1957: 47), Harris (1975: 27–33), og McKinnell & Simek (2004: 139–140).

35. Magnus Olsens forsøk på å lese "den fortørkede tistel" (*tistil mistil ok in þirkþi þistil*) inn i Borgund-innskriften (Olsen 1933: 108), ble revidert i NIyR (se N364–N365); se Borgund [3].

en *tistel-mistel*-innskrift: runepinnen fra Tønsberg (se [7]) inneholder spørsmålet “*Villtu gipta mér eina þá?*”, før den siterer en utvidet variant av *tistel-mistel*-formelen. Gosling (1986–1988: 181–182) foreslår at dette gjenspeiler frieri-motivet som er kjent fra *Skírnismál* 31 og som er forankret i tistelens fruktbarhetssymbolikk (jf. en mer forsiktig tolkning hos McKinnell & Simek 2004: 137).

Harris (1975) og Mitchell (1998) utdyper dette argumentet på et bredt vestnordisk litterært grunnlag, og viser at *tistel-mistel*-formelen truer individets seksualitet og fruktbarhet (jf. også Liberman 2004). Med andre ord, det dreier seg om en seksuell forbannelse. Et annet tydelig eksempel er den gammelengelske trylleformelen 9, vers 16–18; her blir forbannelsen kastet på en mulig kvegtyv.³⁶

*Eall hē weornige, swā fȳr (hs. syer) wudu weornie, / swā breðel þēo, swā þystel,
/ sē ðe þis feoh oðfergean þence, / oððe ðis orf oðēhtian ðence! Amen.*

‘Måtte han forsvinne (fortæres) som tørr ved kan forsvinne (fortæres), være så sprø som tistelen, den som tenker å lede dette fe bort, eller den som tenker å føre disse dyrene bort! Amen.’

Dette gir oss et tolkningsgrunnlag for *tistel-mistel*-formelen, slik som Harris (1975: 31) poengterer det:

The thistle is anthropomorphic; and its brittle dryness in autumn is the antithesis of the fluid suppleness of a nubile girl in the spring of life.

Samtidig har både tistelen og mistelen en legende og apotropeisk (ondt-avvergende) funksjon; den riktige dose av tistel- og mistelsaften er helbredende medisiner mot ulike sykdommer (jf. Harborne & Baxter 2001: nr. 130; Pahlow 2000: 233–234; Beck 2002: 99, med referanser). Tistelsaften er en av de mest rensende og styrkende urter som er kjent. Det er frøene som inneholder den største andelen av melketistelen (*silymarin*), som er den aktive bestanddelen i planten, blant annet mot leverskader (jf. Marzell 1929–1930; Christiansen 1974: 392; Harborne & Baxter 2001: nr. 130). Etymologien av ordet *mistel* kommer denne tolkningen i møte: dersom ordet norr. *mistil-* (fra urnord. **mīstila-*) formalt tilhører

36. Se Grendon (1909: 182); jf. Harris (1975: 29), von See et al. (1997: 125) og McKinnell & Simek (2004: 140).

a-stammen germ. **mīhsa*- n. og gjenspeiler germ. **mīhstela*- m., kan navnet bunne i det faktum at bærene inneholder en klebrig og fruktbar væske (om denne etymologien se ovenfor).³⁷ I store deler av Europa ble mistelen sett på som en legeplante, en lykkeplante, og et fruktbarhetstegn (se særlig Tubeuf 1923: 32–36). I Rhindalen, særlig i Siebengebirge sør for Bonn, heter det fra gammelt av at en jente som finner en mistel på et epletre, snart blir brud (jf. Tubeuf 1923: 34–35). Slik Karl von Tubeuf (1923: 35) uttrykker det:

Überall schimmert hier, wenn auch zum Teil nur sehr verblaßt, die Bedeutung der Mistel als Fruchtbarkeitssymbol durch.

Gerard Cheshire opplyser i to e-poster at hele formelen kan være en fruktbarhetsformel siden de tre rimordene *þistill*, *mistill*, *kistill* alluderer til melk i middelaldermedisinen. Cheshire uttrykker det slik:

My theory for the *þistill mistill kistill* rhyme is that they all allude to the fertility symbolised by a mother's milk. A thistle (*þistill*) plant 'bleeds' milk-coloured sap when broken, a mistletoe (*mistill*) has milk-coloured berries, and a casket or container (*kistill*) was vernacular for a lactating breast. So, the sap, berry and milk were mixed and consumed as a cure for infertility. Ancient and Medieval logic would have associated the three substances in such a way.³⁸

Den hvitflekke Maria-tistelen minnet om Marias morsmelk og ble i middelalderen betraktet som en legeplante mot en rekke lidelser (jf. Christiansen 1974: 392; Biedermann 1992: 394; Pahlow 2000: 225–226;). Dermed kan *tistel-mistel*-formelen få både et positivt og et negativt fortegn. Tistelen er frodig og full av helbredende hvit saft tidlig om sommeren, mens den er tørr, sprø og vissen ved innhøstingen etter sommeren.³⁹ Tistelen blir assosiert med denne bitre, helbredende væsken. Dens symbolikk forsterkes i formelen ved mistelen, som var et symbol for udødelighet på grunn av de eviggrønne bladene og dens parasittiske livsform høyt oppe i trærne (jf. Beck 2002: 99; Schubert 2004). Plinius

37. Se Bjorvand & Lindeman (2019: 822), under *misteltein*: "grunnen til navnet [germ. **mīhstela*-] kan f.eks. være at bærene inneholder en tykk og illelukende væske".

38. Disse to e-postene fra Gerard Cheshire mottok jeg den 25. april 2020.

39. Jf. også Pontoppidans eksempel på tistelens "spådomsevne": "Er Tidsel-Knoppen vel fyldt, da venter Bonden sig en rig Høst" (siteret etter Christiansen 1974: 392).

Secundus den eldre bemerker at kelterne i det gamle Gallia tilskriver mistelen en kraft som helbreder alt (“omnia sanantem”).⁴⁰ Den tykke saften fra bærene ble i antikken assosiert med eikas sperma, og R. von Ranke-Graves (1965) bemerker at “denne væsken hadde ry på seg for å ha en stor foryngende kraft (*chylos*)” (sitert etter Biedermann 1992: 260). Denne symbolikken underbygger *tistel-mistel*-formelens store spredning og virkningsradius.

5 Avslutning

Jeg konkluderer med at *tistel-mistel*-formelen kan fungere som velsignelse eller forbannelse alt etter kontekst. Den symboliserer både livsbevarende og livstruende aspekter, fruktbarhet og tørke, liv og død. Formelen er ikke utelukkende negativt ladet slik en rekke forskere antar (se særlig Harris 1975; Heizmann 1996; Mitchell 1998). Ifølge germanske, keltiske og romerske kilder koples mistelen til forestillingen om *Kraut des Lebens und des Todes* (‘livets og dødens plante’; se Beck 2002: 100). I folketroen har den antakelig fått sin legende kraft og sin vernefunksjon mot trolldom fordi den “vokser parasittisk høit over jorden uten å ha rot i denne”, slik Reichborn-Kjennerud (1928: 130) uttrykker det. I myten om Balder blir den slanke, smidige mistelteinen til et farlig og skjebnesvangert verktøy, noe som også kan sies om den som skjøt pilen, Balders blinde bror.⁴¹ Men hans navn, *Hǫðr*, som er i slekt med førsteleddet i personnavnet **hadulaikaR** på Kjølevik-steinen (KJ75) og **hǫpuwolaifr** på Stentofte-steinen (KJ96), betyr antakelig ‘kriger’ (se Liberman 2004: 23; jf. Neckel 1920; de Vries 1955: 49). Det er han, ledet av Loki, som utfører den krigerske handlingen: *Hǫðr nam scióta* (*Vǫluspá*, stofe 31–32). *Misteltein* ble også brukt som sverdnavn i norrønt (sverd til Sæmingr Arngrímsson), noe som kan tolkes som direkte etterlevning av baldersmyten med den tosidige misteltein-symbolikken (jf. Falk 1914: 56; Heizmann 1993: 42).

Forbannelsen i *Bósa saga* bekrefter at runeformelen fungerer som en effektiv besvergelse (jf. innledningen og NIyR, IV, 178–181). Som Bernt Ø. Thorvaldsen påpeker, inngår denne besvergelsen i en større *níðingr*-

40. Se Plinius: *Naturalis historiae libri*, XVI, sitert etter Schulz (2003: 133).

41. Om dette spenningsforholdet, jf. Biedermann (1992: 260) og Liberman (2004: 21–31).

modell som inkluderer nettopp *nīð* 'nid' og *nīðingr* 'niding' (se Thorvaldsen 2010: 259; 266–267 og Thorvaldsen 2011: 183–184). Ufruktbarhet, eller snarere impotens, er et sentralt tema i forbannelsesformularet i denne sagaen, og det viser seg at den har flere (mer eller mindre) direkte paralleller i bruken av runeformelen på ulike gjenstander og kirkevegger (jf. runeinnskriften fra Borgund kirke).

De kristne bønneformler fra høymiddelalderen tar utgangspunkt i formelens positive funksjoner, eller – hvis man vil se på det på en annen måte – transformerer det negative truende fortegn til en religiøs bønn. Allerede i antikken ble det sagt at tistelen kunne fordrive demoner og avverge onde varsler (jf. Biedermann 1992: 394). Tydelige eksempler på den kristne, synkretistiske funksjonen viser seg i runeinnskriftene fra stavkirkene i Lomen og Nore, og muligens i to innskrifter fra Randlev kirke i Århus amt (se [11–12] ovenfor). Innskriften fra Lomen påkaller sannsynligvis *Dróttinn*, dvs. Herren, i en form for folkelig synkretisme. Flere kirkeinnskrifter og runepinner med utvidete, delvis også sterkt forvanskede *tistel-mistel*-formler (mulige tilfeller av skriftimitasjon innbefattet), støtter opp under denne tolkningen (se særlig de tre runepinnene fra Bryggen [5–6] og Tønsberg [7]).⁴²

Fruktbarhetsmotivet og vernefunksjonen mot onde makter, som har røtter i den romerske, keltiske og germanske mytologien, står sentralt ved både den hedenske og den kristne bruken av *tistel-mistel*-formelen. Symbolverdien til tistelen og mistelen støtter opp om denne tolkningen.

Litteratur

Korpusutgaver og forkortelser

DR + nummer = runeinnskrift publisert i Jacobsen, Lis & Moltke, Erik. 1941–1942.

E-RGA = Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde.

42. Man vil muligens kunne oppspore flere runeinnskrifter med varianter av denne formelen, men jeg nøyer meg med de mer eller mindre sikre og velkjente eksemplene (se oversikten i avsnitt 3).

- FN = Guðni Jónsson (ed.) 1954. *Fornaldar Sögur Norðurlanda*, Þriðja bindi. Reykjavík: Odd Björnsson.
- IK + nummer = Axboe, Morten et al. 1985–1989.
- KJ + nummer = Wolfgang Krause & Herbert Jankuhn. 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*, I. Text. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- MW = Monier Monier-Williams. 1899. *A Sanskrit-English Dictionary, etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages*. New ed. with the collaboration of Ernst Leumann, Carl Capeller and other scholars. Oxford: Clarendon.
- N + nummer = runeinnskrift publisert i NIyR.
- NIL = Dagmar S. Wodtko, Britta Irslinger & Carolin Schneider. 2008. *Nomina im indogermanischen Lexikon*, (Indogermanische Bibliothek. 2. Reihe). Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- NIyR = Magnus Olsen, *Norges Innskrifter med de yngre Runer I–V* (1941–1960); Aslak Liestøl: *Norges Innskrifter med de yngre Runer VI.1* (1980); *Bryggen i Bergen* [N 603–N 637]; Ingrid Sannes Johnsen, *Norges Innskrifter med de yngre Runer VI.2* (1990); *Bryggen i Bergen* [N 638–N 772]. (Norges Indskrifter indtil Reformationen, Anden afdeling). Oslo: Kjeldeskriftfondet.
- NO = Leiv Heggstad, Finn Hødnebo & Erik Simensen. 2008. *Norrøn ordbok*, 5. utg. Oslo: Samlaget.
- Ög + nummer = runeinnskrift publisert i Erik Brate. 1911–1918. *Östergötlands runinskrifter*, (Sveriges runinskrifter 2). Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- ONP = *Ordbog over det norrøne prosasprog*. København, URL: <https://onp.ku.dk/>, hentet: 11.07.2019.
- Q + nummer = *tistel-mistel*-innskrift gjengitt hos John McKinnell & Rudolf Simek 2004 (se Litteratur).
- SAOB = *Ordbok över det svenska språket utgiven av Svenska Akademien*, 22. Lund 1959.
- SuR = Wolfgang Krause. 1971. *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften*, (Germanische Bibliothek, 3. Reihe). Heidelberg: Universitätsverlag Winter.

Litteratur

- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1995. *Íslensk Orðsifjabók*, 3. prentun með leiðréttingum. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Axboe, Morten et al. 1985–1989. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit*, (Ikonographischer Katalog, 1-3), (Münstersche Mittelalter-Schriften, 24). München: Fink.
- Barnes, Michael. 2012. *Runes. A Handbook*. Woodbridge: Boydell.
- Beck, Heinrich. 2002. “Mistel. § 3. Mythologisch-Volkskundliches”, i Heinrich Beck et al. (red.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, bd. 20. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 98–100.
- Biedermann, Hans. 1992. *Symbolleksikon*, oversatt av Finn B. Larsen. Oslo: Cappelen.
- Bjorvand, Harald & Fredrik Otto Lindeman. 2019. *Våre arveord. Etymologisk ordbok*, 3. utg. Oslo: Institutt for sammenlignende kulturforskning & Novus.
- Brøndum-Nielsen, Johs. 1933. “Danske runeindskrifter”, i Otto von Friesen (red.), *Runorna*, (Nordisk Kultur VI). Oslo: Aschehoug, Stockholm: Bonnier, København: Schultz, 114–144.
- Bæksted, Anders. 1942. *Islands runeindskrifter*, (Bibliotheca Arnarnæana 2). Copenhagen: Munksgaard.
- Christiansen, I. 1974. “Tistel”, i Finn Hødnebo et al. (red.), *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, 18. Oslo: Gyldendal et al., 392–393.
- Dverstorp, Nils. 2000. *Ráð rúnar – en undersökning av verbet råða och hur det används i runinskrifter*. Kandidatuppsats i nordiska språk, Växjö universitet, Institutionen för humaniora (nå Linnéuniversitetet).
- Düwel, Klaus. 2008. *Runenkunde*, (Sammlung Metzler 72), 4. Aufl. Stuttgart, Weimar: Metzler.
- Düwel, Klaus & Kuzmenko, Yuriy. 2013. “Runic inscriptions in Eastern Europe – an overview”. *Studia Historyczne* 56.3: 327–361.
- Falk, Hjalmar. 1914. *Altnordische Waffenkunde*. Kristiania: Dybwad.
- Falk, Hjalmar. 1921. “Norske navn og kure for helvedesild”. *Maal og Minne* 1921: 67–72.
- Fjellhammer Seim, Karin. Se: Seim, Karin Fjellhammer.
- Friesen, Otto von. 1933. *Runorna*, (Nordisk Kultur 6), Oslo: Aschehoug, Stockholm: Bonnier & København: Schultz.

- Fritzner, Johan. 1886–96, 1972. *Ordbog over Det gamle norske Sprog*, 3. bind, Kristiania: Den norske Forlagsforening; bind 4 ved Finn Hødnebo: Rettelser och tillegg. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gosling, Kevin. 1986/1988 (publ. 1989). “The runic material from Tønsberg”. *Universitetets Oldsaksamling. Årbok 1986/88*, 175–187.
- Grendon, Felix. 1909. “The Anglo-Saxon charms”. *The Journal of American Folk-Lore* 22 (April-June 1909), no. 84, 105–237.
- Hagemann, Sonja. 1969. *Elling Holst: norske barnerims plass i den felles-nordiske tradisjon*. Oslo: Damm.
- Harborne, Jeffrey B. & Baxter, Herbert. 2001. *Chemical Dictionary of Economic Plants*. Chichester: Wiley.
- Harris, Joseph. 1975. “Cursing with the thistle: *Skírnismál* 31, 6–8, and OE Metrical Charm 9, 16–17”. *Neuphilologische Mitteilungen* 76: 26–33.
- Haugen, Morten Olsen. 2020. “Barnerim”, *Store Norske Leksikon*, se: URL: <https://snl.no/barnerim> (dato 16.04.2020).
- Heizmann, Wilhelm. 1993. *Wörterbuch der Pflanzennamen im Altwestnordischen*, (E-RGA 7). Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Heizmann, Wilhelm. 1996. “Der Fluch mit der Distel. Zu *För Scírnis* 31.6–8”. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 46: 91–104.
- Heizmann, Wilhelm. 1998. “*Runica manuscripta*: Die isländische Überlieferung”, i Klaus Düwel (red.), *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung. Abhandlungen des Vierten Internationalen Symposiums über Runen und Runeninschriften in Göttingen (4.–9. August 1995)*, (E-RGA 15). Berlin, New York: Walter de Gruyter, 513–535.
- Hermann Pálsson & Edwards, Paul G. (eds/trans.). 1968. *Gautrek's Saga and Other Medieval Tales*. London & New York: New York University Press.
- Hermodsson, Lars. 1971. “Der Name der Mistel”. *Studia neophilologica* 43.1: 173–179.
- Heusler, Andreas & Wilhelm Ranisch. 1903. *Eddica minora. Dichtungen eddischer Art aus den Fornaldarsögur und anderen Prosawerken*. Dortmund: Ruhfus.
- Hofsten, Nils von. 1957. *Eddadikternas djur och växter. Animals and Plants in the Eddic Poems* (Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 30). Uppsala: Lundequist & København: Munksgaard.

- Holmberg, Per, Bo Gräslund, Olof Sundqvist, Henrik Williams. 2018–2019. “The Rök Runestone and the End of the World”. *Futhark* 9–10: 7–38.
- Jacobsen, Lis & Moltke, Erik. 1941–1942. *Danmarks runeindskrifter* (2 vols + index), under medvirkning af Karl Martin Nielsen & Anders Bæksted. København: Munksgaard.
- Jansson, Sven B. F. 1987. *Runes in Sweden*, trans. Peter Foote. Stockholm: Gidlund.
- Jiriczek, Otto Luitpold. 1893. *Die Bósa-saga in zwei Fassungen nebst Proben aus den Bósa-Rímur*. Strassburg: Trübner.
- Jón Árnason. 1862–1864. *Íslenzkar þjóðsögur og Ævintýri*, 1–2. Leipzig: Hinrichs’s Bókaverzlun.
- Jón Hnefill Aðalsteinsson (2003). “Rätsel und Rätseldichtung. § 3. Norden”, i Heinrich Beck et al. (red.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, bd. 24, 94–98. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Kaplan, Merill. 2012. “Once more on the mistletoe”, i Merill Kaplan & Timothy R. Tangherlini (red.), *News from other Worlds. Studies in Nordic Folklore, Mythology and Culture. In Honor of John F. Lindow*, (Occasional monograph series 1). Berkeley: North Pinehurst Press, 36–60.
- Kuhn, Hans. 1968. *Edda. Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern, 2. Kurzes Wörterbuch*, (Germanische Bibliothek. 4. Reihe. Texte), red. Gustav Neckel, 3. Aufl. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Kuhn, Hans. 1983. *Edda. Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern. 1. Text*, (Germanische Bibliothek. 4. Reihe. Texte.), red. Gustav Neckel, 5. Aufl. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Kusmenko, Jurij. 2017. “Was bedeuten die Runen **rmþi** in der Runeninschriften auf dem Stein von By?”, i Jana Krüger et al. (red.), *Die Faszination des Verborgenen und seine Entschlüsselung – Rāði sār kunni. Beiträge zur Runologie, skandinavistischen Mediävistik und germanischen Sprachwissenschaft*, (E-RGA 101). Berlin, Boston: Walter de Gruyter, 243–259.
- Källström, Magnus. 2007. *Mästare och minnesmärken. Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden*. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 43). Doktorsavhandling, Stockholms universitet, Almqvist & Wiksell.

- Liberman, Anatoly. 2004. "Some controversial aspects of the myth of Balder". *Alvissmál* 11: 17–54.
- Liestøl, Aslak. 1960. "Futharken", i Finn Hødnebo et al. (red.), *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, 5. Oslo: Gyldendal et al., 35–37.
- Liestøl, Aslak. 1963 [publ. 1964]. "Runer frå Bryggen". *Viking* 27: 5–53.
- MacLeod, Mindy. 2000. *Bandrúnir* in Icelandic Sagas, i Geraldine Barnes & Margaret Clunies Ross (red.), *Old Norse Myths, Literature and Society. The Proceedings of the 11th International Saga Conference*, 2–7 July 2000, University of Sydney. Sydney: Center for Medieval Studies, University of Sydney, 252–263.
- MacLeod, Mindy & Bernard Mees. 2006. *Runic Amulets and Magic Objects*. Woodbridge: Boydell.
- Malm, Mats. 2018. "[Memory in] Runology", i Jürg Glauser, Pernille Hermann & Steve Mitchell (red.), *Handbook of Pre-Modern Nordic Memory Studies. Interdisciplinary Approaches*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter, 217–227.
- Marzell, H[einrich]. 1929–1930 [2000]. "Distel", *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* 2, red. Hanns Bächtold-Stäubli, Berlin: Walter de Gruyter, 301–302. [Gjenopptrykt i Eduard Hoffmann-Krayer. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, bd. 2. Berlin: Walter de Gruyter, 2000.]
- Marzell, H[einrich]. 1934–1935 [2000]. "Mistel", *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* 4, red. Hanns Bächtold-Stäubli, Berlin: Walter de Gruyter, 387–393. [Gjenopptrykt i Eduard Hoffmann-Krayer, Eduard. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, bd. 6. Berlin: Walter de Gruyter, 2000.]
- McKinnell, John & Simek, Rudolf, with Klaus Düwel. 2004. *Runes, Magic and Religion. A Sourcebook* (Studia Mediaevalia Septentrionalia 10). Wien: Fassbaender.
- Mitchell, Stephen A. 1997. "Nordic witchcraft in transition: impotence, heresy, and diabolism in 14th-century Bergen". *Scandia* 63.1: 17–33.
- Mitchell, Stephen A. 1998. "Anaphrodisiac charms in the Nordic Middle Ages: Impotence, infertility, and magic". *Norveg* 1: 19–42.
- Moltke, Erik. 1936–1938. "Runologiske bidrag". *Acta Philologica Scandinavica* 11: 255–256.
- Moltke, Erik. 1938. "Mediaeval rune-amulets in Denmark". *Acta Ethnologica* 3: 116–147.

- Moltke, Erik. 1985. *Runes and their Origin. Denmark and Elsewhere*, trans. Peter G. Foote. Copenhagen: National Museum of Denmark.
- Mørck, Endre. 2018. "Seinmellomalderen (1350–1536)", i Agnete Nesse (red.), *Norsk språkhistorie, IV, Tidslinjer*. Oslo: Novus, 293–356.
- Neckel, Gustav. 1920. *Die Überlieferungen vom Gotte Balder, dargestellt und vergleichend untersucht*. Dortmund: Ruhfus.
- Nedoma, Robert. 1998. "Zur Problematik der Deutung älterer Runeninschriften – kultisch, magisch oder profan?", i Klaus Düwel (red.), *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung*, (E-RGA 15). Berlin: Walter de Gruyter, 24–54.
- Nordby, K. Jonas. 2012. "Ráð þat, if you can!". *Futhark* 3: 81–88.
- Nordby, K. Jonas. 2014. "DR415 Berlin: Yet another ráð þat inscription?". *Futhark* 5: 189–193.
- Nordén, Arthur. 1937. "Magiska runinskrifter". *Arkiv för nordisk filologi* 53: 147–189.
- Olsen, Magnus. 1932. "Rúnar er ristur rýnastir menn". *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* 5: 167–188.
- Olsen, Magnus. 1933. "De norröne runeinnskrifter", i Otto von Friesen (red.), *Runorna*, (Nordisk Kultur VI). Oslo: Aschehoug, Stockholm: Bonnier, København: Schultz, 83–113.
- Pahlow, Mannfried. 2000. *Das grosse Buch der Heilpflanzen*. Salzburg: Weltbild.
- Plinius Secundus d[er] Ä[ltere], Gaius. 1973–1997. *Naturkunde. Lateinisch-deutsch. Naturalis historiae libri XXXVII*, utg. og oversatt av R. König. München, Zürich: Artemis & Winkler.
- Ralph, Bo. 2007. "Gåtan som lösning. Ett bidrag till förståelsen av Rökstenens runinskrift". *Maal og Minne* 2007(2): 133–157.
- Ranke-Graves, Robert von. 1965. *Griechische Mythologie. Quellen und Deutung*. Reinbek: Rowohlt.
- Reichborn-Kjennerud, Ingjald. 1928. *Vår gamle trolldomsmedisin*, bind I. Oslo: Dybwad.
- Sanness Johnsen, Ingrid. 1969. *Stuttruner i vikingtidens innskrifter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schubert, Peter. 2004. "Mistel, *Viscum album* (Viscaceae)", i Hilke Steinicke et al. (red.), *Druidenfuss und Hexensessel: Magische Pflanzen*, (Beiheft zur Ausstellung im Palmengarten. Sonderheft 38). Frankfurt am Main: Palmengarten der Stadt Frankfurt, 48–50.

- Schulte, Michael. 2007. "Zahlensysteme", i Heinrich Beck et al. (red.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, bd. 35. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 816–827.
- Schulte, Michael. 2012. "Schöpfkelle von Skei, Runendenkmal", i Sebastian Brather et al. (red.), *Germanische Altertumskunde Online (GAO)*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter; hentet: 30.08.2019.
- Schulte, Michael. 2019. "Futhark, älteres und jüngerer", i Sebastian Brather et al. (red.), *Germanische Altertumskunde Online (GAO)*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter; hentet: 30.11.2019.
- Schulz, Monika. 2003. *Beschwörungen im Mittelalter. Einführung und Überblick*, (Beiträge zur älteren Literaturgeschichte). Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- See, Klaus von et al. 1997. *Kommentar zu den Liedern der Edda*, Bd. 2, *Götterlieder (Skírnismál, Hárbarðsljóð, Hymiskviða, Lokasenna, Prymskviða)*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Seim, Karin Fjellhammer. 1998. *De vestnordiske futhark-innskriptionene fra vikingtid og middelalder: form og funksjon*. Phil. diss., Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Trondheim.
- Seim, Karin Fjellhammer. 2013. "Runologi", i Odd Einar Haugen (red.), *Handbok i norrøn filologi*, 2. utg. Bergen: Fagbokforlaget, 128–193.
- Seip, Didrik Arup. 1971. *Norwegische Sprachgeschichte*, bearbeitet und erweitert von Laurits Saltveit, (Grundriss der Germanischen Philologie 19). Berlin: Walter de Gruyter.
- Sierke, Sigurd. 1939. *Kannten die vorchristlichen Germanen Runenzauber?* (Schriften der Albertus-Universität. Geisteswissenschaftliche Reihe 24). Königsberg: Ost-Europa-Verlag.
- Spurkland, Terje. 2005. *Norwegian Runes and Runic Inscriptions*, trans. Betsy van der Hoek. Woodbridge: Boydell.
- Stoklund, Marie. 1987. "Runeindskrifter i Randlev kirke, Hads herred, Århus amt." Upublisert rapport, Nationalmuseet, København, datert 7.10.1987.
- Stoklund, Marie 1998. "Gørlev", i Heinrich Beck et al. (red.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, bd. 12. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 277–278.
- Thompson, Claiborne W. 1978. "The runes in *Bósa saga ok Herrauðs*". *Scandinavian Studies* 50.1: 50–56.

- Thorvaldsen, Bernt Øyvind. 2010. "The poetic curse and its relatives", i Slavica Ranković, Leidulf Melve og Else Mundal (red.), *Along the Oral-Written Continuum: Types of Texts, Relations and their Implications*, (Utrecht Studies in Medieval Literacy 20). Turnhout: Brepols, 253–267.
- Thorvaldsen, Bernt Øyvind. 2011. "The *níðingr* and the wolf". *Viking and Medieval Scandinavia* 7: 171–196.
- Tiefenbach, H. 2002. "Mistel. § 1. Sprachliches", i Heinrich Beck et al. (red.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, bd. 20. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 96–97.
- Torp, Alf. 1974. *Gamalnorsk ordavleiding. Nyutgåva med rättelser och register*, (Scripta Minora Regiae Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis, 1973–1974, 2). Lund: Gleerup.
- Tubeuf, Karl Freiherr von. 1923. *Monographie der Mistel*, unter Beteiligung von Gustav Neckel und Heinrich Marzell. München, Berlin: Oldenbourg.
- Vries, Jan de. 1955. "Der Mythos von Balders Tod". *Arkiv för nordisk filologi* 70: 41–60.
- Vries, Jan de. 1956. *Altgermanische Religionsgeschichte*, (Grundriss der germanischen Philologie, 12). Berlin: Walter de Gruyter.
- Vries, Jan de. 1962. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, 2., verbesserte Aufl. Leiden: Brill.

Abstract

The paper aims to shed new light on the *thistle-mistle* formula in the famous *Bósa saga* and in a series of younger runic inscriptions, including some hitherto unpublished runic scribbles on a churchwall in Denmark. The author explores different graphological representations and disguised variants of this runic formula to get to grips with its positive and/or negative content. Thus, the *thistle-mistle* formula in the Nordic Viking Age and Middle Ages is identified as a clear-cut case of the written, visual formula which may be deliberately disguised for magical reasons.

Based on Harris (1975) and Mitchell (1998), the author argues that this is a prototypical fertility formula which can be charged positively or negatively. The background of the thistle and the mistle in terms of folk-

MICHAEL SCHULTE

lore, medieval medicine and cultural history is drawn into this discussion as well. The bottom-line is that this runic formula fulfilled a spectrum of diverse functions: from potential fertility charms via protective-
apotropeic blessings to charms of impotence and infertility. This interpretation is supported by the belief that several plants and trees in older times (e.g. the thistle and the juniper) deter the dead from returning and keep the person in question down. A case in point is the use of curses in *Bósa saga*.

Michael Schulte
Universitetet i Agder
Institutt for nordisk og mediefag
Postboks 422
NO-4604 Kristiansand
michaels@uia.no